

Miroslav Vaněk, Pavel Mücke: *Velvet Revolutions. An Oral History of Czech Society*

New York, Oxford University Press 2016, 253 s.

Z pohledu kulturně laděné sociologie má každý rezonující příběh tendenci dělit skutečnost do srozumitelných binárních opozic. Opozice vysvětlujících, co je dobré a zlé; kdo jsou ti dobří a zlí; co je čisté a špinavé nebo kdo je zahrnut do skupiny „my“ a kdo do skupiny „oni“. Aplikujeme-li tuto optiku na příběh vysvětlující politické, sociální a ekonomické proměny a převraty ve středoevropském prostoru na konci osmdesátých let 20. století, vidíme, že i tento příběh má své opozice. Byl to příběh o zlé totalitě a dobré demokracii. Podle historika Michala Pullmana se jedná o totalitně-historický příběh, jež se institucionálně prosadil na začátku devadesátých let. V příběhu bylo jasně zachytitelné, kde se nachází dobro a kde zlo. Na straně zla byl „minulý režim“, jeho kontrolní mechanismy, dohled, cenzura a Sovětský svaz. Na straně dobra potom „nevinná a bezmocná společnost“ ovládaná represivním režimem, disidenti a obecně opozice proti režimu. V poslední době však můžeme pozorovat, že dochází (i z akademických pozic) k revizi takového černobílého rozčlenění, kdy se pod povrchem tohoto příběhu začíná objevovat jemné předivo vzájemných propojení a mechanismy vyjednávání mezi „režimem“ a „společností“.

Tématem recenzované knihy je právě vyprávění příběhů o minulosti a současnosti jedné středoevropské společnosti – tehdejšího Československa a dnešního Česka. Studie s názvem *Velvet Revolutions* se snaží pokračovat v revizionistickém duchu Michala Pullmana v tom smyslu, že (alespoň na deklaratorní rovině) nepřístupuje k výpovědím vypravěčů automaticky skrze totalitně-historické vyprávění o povaze změny mezi dvěma režimy. Zároveň se v tomto kontextu snaží nabídnout per-

spektivu „obyčejných lidí“, tedy těch, kteří v dané době stáli v pozadí (viz rozhovor s autorem v literární příloze deníku Právo Salon: Vlasák, Z. „O hodnotě změny. Historik Miroslav Vaněk a sametové revoluce „obyčejných lidí.“ *Salon* [online], 31. 8. 2016, dostupné z: <https://www.novinky.cz/kultura/salon/413249-o-hodnote-zmeny-historik-miroslav-vanek-a-sametove-revoluce-obycejnych-lidi.html>), čímž v tradici orální historie odporují tendenci historiografie soustředit se na velké historické události, heroické postavy, příběhy a elity. Nejde však o to, že by autoři chtěli skrze „každodenní život obyčejných lidí“ všechny zavedené výklady rozvracet, ale spíše jde o to danou perspektivu (jen) doplnit.

Autoři provedli mezi lety 2006–2013 kolem tří set rozhovorů s informanty z různých sociálních vrstev, kteří byli narozeni mezi lety 1935–1955. Soubor byl doplněn o data z výzkumu mladších generací a dalších výzkumů realizovaných na katedře orální historie – soudobých dějin v Praze (včetně orální historie politických a ekonomických elit). Kontext kvalitativním datům ještě přidávají nikde nepublikované průzkumy veřejného mínění ze sedmdesátých a osmdesátých let, stejně jako již volně publikované výzkumy z doby po roce 1989.

Kniha je rozdělena do sedmi kapitol s krátkými úvody a závěry. Autoři čtenáře postupně seznamují s vyprávěními týkajícími se svobody, rodiny, vztahů k cizím zemím, vzdělání, práce, volného času a nakonec s mechanismy vytváření skupinových přináležitostí – *my* a *oni*. Každá z kapitol má stejnou strukturu. V úvodu vždy nacházíme krátké uvedení do tématu, vedené obecnější perspektivou nebo teoreticko-historickým úvodem. V následujících pasážích poté autoři představují krátké útržky z vyprávění seskupená a rozřazená podle tematických bloků tvořících menší podkapitoly. Na závěr každé kapitoly je připojeno shrnutí a zasazení do širšího kontextu, čímž se dokončuje oblouk opsaný od obecného ke konkrétnímu a zase zpět.

V první kapitole věnované tématu svobody je podle autorů zvláštní, že i přes nespornou důležitost nejsou vyprávěči v této souvislosti příliš výřeční a abstraktní kategorii svobody musel do rozhovorů vnášet převážně tazatel. Vina je připsána těžko uchopitelnému abstraktnímu pojmu, jakým svoboda je, nedostatečnému sebevědomí vyprávěčů se k této otázce vyjádřit a také jisté únavě mluvčích z neustále se opakujících floskulí cirkulujících na toto téma všude kolem. To, co se ovšem ukázalo ve vyprávěních zřetelně, byly popisy nesvobody v podmínkách režimu před rokem '89; všechny základy a restrikce, před kterými bylo záhodno utéci do bezpečnějšího světa „malých Čechů“ (srov. L. Holý. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství /SLON/ 2010). Politickou nesvobodu předlistopadového režimu následně vyprávěči porovnávali s ekonomickou nesvobodou uspořádání současného.

Perspektiva „před a po“ je lehce rozpoznatelná ve všech kapitolách. Nejinak je tomu i v kapitole věnované rodině. Autoři zasazují transformaci rodiny do širších souvislostí postupné destrukce a individualizace původně patriarchální rodiny od 19. století. Posuneme-li se však do druhé poloviny 20. století, vidíme, že se instituce rodiny musela nejprve vypořádat se snahou oslabit ji ze strany režimu, jelikož rodina vždy brání podstatnější sociální změně. Následně musela projít obdobím morální devastace společnosti a morálního schizmatu, kdy se „něco jiného říkalo doma a něco jiného ve škole“. Po převratu zase vše ovládl trh a na kultivaci rodinných vztahů není dost času ani chuti mimo jiné i proto, že lze všechno proměnit v komoditu a pořídit za tržní cenu (A. Souralová. *Péče na prodej: jak se práce z lásky stává placenou službou*. Brno: Masarykova univerzita 2017).

Ve třetí kapitole se autoři věnují tomu, jak Češi nahlížejí a nahlíželi na cizince a cizí země. Obrazy druhých totiž mají podle

Bedřicha Lowensteina zásadní roli v tom, jak společnosti vidí samy sebe. Vaněk s Mückem za pomoci vyprávěčů ukazují, jakým způsobem byl vykreslován obraz Sovětského svazu a východního Německa na jedné straně a Spojených států a západní Evropy na straně druhé. V obou případech šlo o idealizované obrazy tvořené tehdejší propagandou, kterou ze lživosti usvědčovaly osobní zkušenosti vyprávěčů nebo jejich přátel a členů rodiny, kteří žili v některé ze zahraničních zemí nebo některou zahraniční zemi aspoň navštívili.

Vzdělání jako cestě k úspěchu je dán prostor ve čtvrté kapitole. Jádrem kapitoly bylo kromě vzpomínání na různé školní peripetie a zapamatováníhodné učitele, soustředění na diskriminaci před revolucí a po ní. Před rokem '89 režim podle autorů disponoval propracovaným systémem diskriminace, skrze kterou byly kontrolovány životní dráhy vybraných jednotlivců a rodin. Po sametové revoluci se ovšem ke slovu přihlásily ekonomické nerovnosti, které taktéž vytlačují z různých stupňů vzdělávání chudší skupiny obyvatel stejně efektivně, jako to dělá rasová diskriminace. Společnost se od devadesátých let přesunula do postindustriální epochy, čímž minimálně na oficiální rovině deklaruje důležitost tzv. vzdělanostní společnosti. V rozporu s tímto jsou však výpovědi mnoha učitelů, kteří budoucnost vidí spíše skepticky kvůli narůstajícímu konzumnímu způsobu života a důrazu na materiální statky.

V páté kapitole přichází na řadu práce. Zapojení se do pracovního procesu je ze strany vyprávěčů prezentováno jako ústřední hodnota. Dále jsou popisovány procesy vedoucí od neefektivnosti socialistického hospodářství, poskytujícího prostor pro starost o ostatní lidi, k dnešnímu hospodářství, kde se především nedostává času kvůli přemíře práce, čímž trpí i mezilidské vztahy, kdy se každý „stará jen sám o sebe“. Zdůrazňována je také hrdost na výkony a produkty nebo také na dobře odvedenou práci při obraně vlasti v případě

bývalých vojáků. Důležitým tématem se také ukázaly být fronty, které se v předrevolučním období tvořily kvůli nedostatkovým produktům. Dnes se obraz front přetavuje ve fronty na úřadech práce. Nepohodlí z nedostatku určitých typů zboží se transformuje ve strach z nezaměstnanosti a sociálního pádu.

V předposlední kapitole se autoři spolu s vypravěči zabývají volným časem. Opět dodržují stejné schéma – tehdy a nyní. Rozdíly byly vyzorovány ve vzpomínkách lidí z urbánních a rurálních oblastí. Zdůrazňována je role masových médií, která (jak tehdy, tak nyní) spoluutvářejí představy o tom, jak se obvykle tráví volný čas. Důležitým faktorem se také ukázal být gender. Zatímco muži mluvili o práci a volném čase a jako doplněk o rodině, ženy hovořily o rodině a práci s doplňkem volného času po „druhé šichtě“. Kapitola dále rozebírá víkendovou kulturu, české chalupaření, zahrádkaření nebo cestování za známými v menších městech v republice jako náhradu za nedostupnost cestování do zahraničí či exotických destinací, což je naopak nejvíce oceňováno na porevoluční době.

Poslední kapitola je věnována vytváření kategorií my a oni. Jako nejdůležitější binární opozice byly identifikovány tři: rozdělení mezi nekomunisty (nebo jednoduše obyčejnými lidmi) a na druhé straně komunistickými politickými elitami; mezi námi jako těmi, kdo nemají ty správné konexe, a těmi, kdo mají známé na správných místech a dokážou toho využít (před rokem '89); a konečně mezi „námi“, jako těmi, kdo jsou po revoluci opět vyloučeni z podílení se na rozhodování nebo celkovém bohatství, a „těmi“, kdo jsou zahrnuti, kdo opět profitují ze svých konexí. V závěru kapitoly autoři zdůrazňují pocity odcizenosti a strachu v důsledku nerovností, které přinesly nově nastolené porevoluční hierarchie. Především se toto projevovalo u těch, jejichž hlas nebyl zastoupen v médiích, protože by narušoval harmonický příběh o novém režimu. Někteří z nich

se dokonce tazatelům omlouvali za to, že si pamatují něco jiného, než co by si měli pamatovat podle oficiálních výkladů.

Byť je celkové rámování a snaha studie narušovat samozřejmosti ve vyprávění příběhů o dvou režimech velice sympatické, není možné se nad výsledkem ubránit jistě rozpačitosti. Je jasné, že nejvýraznějším faktorem, který zaměření studie ovlivnil nejvíce, je cílení na „zahraničního čtenáře“ (kniha vyšla v prestižním nakladatelství Oxford University Press). Autoři tak knihu pojali spíše jako jakýsi učebnicový (až čítankový) úvod do daného tématu pro neobeznámeného čtenáře. V každé kapitole proto najdeme stručné průlety „českou historií“ nebo pasáže vysvětlující naprosto základní věci a souvislosti. Pro zahraničního čtenáře jistě důležité, pro čtenáře obeznámeného s daným kontextem nic nového. S tímto souvisí i další věc. Kniha svým „úvodovým charakterem“ jde spíše do šířky než do hloubky. Na poměrně malém prostoru honí příliš mnoho zajců. Na ploše dvou set stran se snaží rozpracovat zásadní témata, z nichž by každé pojaté samostatně vystačilo na celou knihu. Analýza je proto často povrchní; jen, co se autoři „zakousnou“ například do stěžejního tématu práce a začínají nabízet zajímavé věci k hlubšímu promýšlení, už se musejí zase rychle posunout dál, aby stihli pojednat na dvaceti stranách o volném čase v druhé polovině 20. a na začátku 21. století. Čtenáře také občas překvapí, že se ne vždy úplně daří (i přes proklamovanou snahu autorů) vystoupit z totalitně-historického vyprávění. Zejména jde o části, v nichž se výkladové pasáže autorů blíží těm „oficiálním“, vůči kterým paradoxně část informantů cítí odcizení. Vypravěči jsou potom jakoby „poupravováni“ v tom, jakým způsobem a na co vzpomínají. Někdy bývají vypravěči dokonce usvědčováni z nostalgie, která jim znemožňuje vidět minulost takovou, jaká opravdu byla. Všechno se tu zdá být tak, jak si autoři ve svém schématu předsevzali – před revolucí tady byl autoritativní

režim, který se podařilo transformovat na liberálně-demokratické uspořádání a tržní ekonomiku. Ty mají samozřejmě také své nedostatky (a o nich je potřeba mluvit), ale v zásadě jsou lepší než to předtím. Vypravěči tuto nejobecnější tezi svými výroky jednoduše zhusta potvrzují.

Kniha tak v úhrnu pro tuzemského čtenáře, který se alespoň základně orientuje v tématu, nepřináší nic zásadně nového ani překvapivého. Nenabízí ani žádnou zajímavou teoretickou diskusi v propojení s empirickým materiálem vytvořeným s informanty v České republice. Recenzovaná studie má ale přesto své kvality a může být směle doporučena méně obeznámeným čtenářům se zájmem o Českou republiku a vyprávění o proměnách v době před sametovou revolucí a po ní.

Petr Kubala

Ivan Petrušek: *Analýza chybějících hodnot. Srovnání metod při zkoumání determinantů politické znalosti a příjmu*
Praha, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2015, 146 s.

Kniha je rozdělená do šiestich kapitol (počítajúc úvod a záver), ktoré postupne predstavujú teoretické pozadie a základné koncepty v skúmanej oblasti (kapitoly 1–3), zvolený metodologický postup (kapitola 4) a dve simulačné štúdiá (kapitoly 5–6). Štruktúra monografie tak pripomína skôr klasickú výskumnú prácu (so sekvenciou teória–metodológia–analýza) a nesnaží sa skúmanú problematiku približovať vo forme učebnice, ktoré medzi sociologických textami venovanými metodológii v tunajšom prostredí dominujú. Určitým vysvetlením je fakt, že *Analýza chybějících hodnot*, ako sám autor uvádza (s. 7, 11–12), vychádza z jeho diplomovej práce obhájenej na Karlovej univerzite v Prahe.

Už v úvode publikácia akcentuje výskumnú relevanciu skúmaného problému

pre oblasť spoločenskovedného výskumu. S tým je nutné súhlasiť. Je ale škoda, že si autor zvolil ten najmenej ambicióznejší cieľ zo všetkých možných. Ako sám v úvode uvádza (s. 11): „Kniha [...] predstavuje všetky kľúčové aspekty tejto problematiky a zároveň na praktických príkladoch názorne demonštruje riziká spojené s výskytom chýbajúcich hodnôt v dátach.“ V závere (s. 132) dodáva: „Monografia teda čitateľom poskytuje základnú mapu, podľa ktorej sa môžu orientovať v problematike chýbajúcich hodnôt.“ *Analýza chybějících hodnot* sa tak nesnaží o nič iné, iba na malom priestore priblížiť skúmanú oblasť publiku rozumejúcemu českému jazyku. Čitateľ bez predchádzajúcej znalosti síce dokáže pochopiť základnú terminológiu a koncepty, nenaučí sa ale aplikovať jednotlivé postupy vo vlastnom výskume. Publikácia totiž neobsahuje žiadne návody, ktoré by čitateľa zoznámili s postupmi ako krok po kroku aplikovať prezentované metódy na vlastných dátových súboroch. Je tak škoda, že sa *Analýza chybějících hodnot* aspoň nepokúsila jednoznačne zaradiť medzi učebnice, ktoré by mohli kultivovať metodologické zručnosti miestnych spoločenskovedných výskumníkov.

Druhým možným, a ešte o niečo ambicióznym cieľom by mohol byť pokus o relevantný prínos k teoretickým znalostiam v oblasti nahradzovania chýbajúcich dát. Aj v tomto ohľade, ako sám autor konštatuje na s. 130, je výsledkom výskumu „iba“ replikácia už známych poznatkov. Tie sú síce v závere (s. 132–133) transformované do istých odporúčaní, ich formulácia je ale mimoriadne zmätočná, a ako autor sám upozorňuje (s. 130), ich externá validita je s ohľadom na limitovanú sériu simulácii otázná. Monografia tak zostáva „základnou mapou“ pre orientáciu v problematike chýbajúcich hodnôt, je ale škoda, že autor nevyužil príležitosť naplniť touto publikáciou ešte o niečo ambicióznejší cieľ.

Po obsahovej stránke monografia zostáva verná svojmu názvu a predstavuje